

ADABIY TA'LIMDA IMPLITSIT QATLAM: "QUTADG'U BILIG" ASARI MISOLIDA NAZARIY-METODIK IZLANISHLAR

ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI O'QITUVCHISI

Karimova Dilobodxon Xalimovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada adabiy ta'lim jarayonida klassik matnlar bilan ishlashning yangi paradigmalarini yaratish masalasi tahlil qilinadi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostoni misolida matnning implitsit (yashirin) qatlamini interpretatsiya qilish bosqichlari, o'quvchilarning assotsiativ idrokini shakllantirish usullari va hermenevtik yondashuvning ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot badiiy asarni faqat axborot manbai sifatida emas, balki fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiruvchi intellektual instrument sifatida ko'rishni maqsad qiladi.

Kalit so'zlar: implitsit qatlam, tagmatn, interpretatsiya, Qutadg'u bilig, adabiy ta'lim, hermenevtika, assotsiativ tafakkur, kognitiv yondashuv, badiiy ramz.

Adabiy ta'lim tizimida klassik asarlarni o'qitishda ko'p yillar davomida asosan "faktologik yondashuv" (muallif, asar tarixi, mazmun) ustunlik qildi. Biroq, zamonaviy filologik ta'lim o'quvchidan matnning "sathi"dan o'tib, uning "tubi"ga — implitsit (yashirin) qatlamiga kirib borishni talab qiladi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari o'zining murakkab falsafiy tizimi, allegorik obrazlari va g'oyaviy ko'p qatlamlilik bilan adabiy ta'limda implitsit fikrlarni interpretatsiya qilish uchun ideal "kognitiv maydon" hisoblanadi.

Adabiy asar matni ikki qatlamdan iborat: Eksplitsit (ochiq, bayoniy) va Implitsit (yashirin, subtekstual). Implitsit qatlam — bu muallifning badiiy niyati, falsafiy qarashlari va madaniy kodlari jamlangan, bevosita aytilmagan, ammo o'quvchi tomonidan sezilishi, tushunilishi va qayta kashf etilishi kerak bo'lgan qatlamdir.

Adabiy ta'limda implitsit qatlamni ochish — bu o'quvchida "matnni o'qish" emas, "matnni anglash" (interpretatsiya) ko'nikmasini shakllantirishdir. Bu jarayonda hermenevtik yondashuv asosiy metodologik vosita bo'lib xizmat qiladi, chunki u matn va o'quvchi o'rtasidagi doimiy dialogik aloqani taqozo etadi.

"Qutadg'u bilig" shunchaki davlat boshqaruvi haqidagi pandnoma emas, balki inson ruhiyati va jamiyat qurilishi haqidagi chuqur falsafiy tizimdir. Undagi implitsit qatlamni quyidagi o'qlar orqali ochish mumkin:

1. Obrazlar tizimidagi implitsit ma'nolar

Dostondagi to'rt asosiy qahramon — Kuntug'di, Oyto'ldi, O'gdulmish, O'zg'urmish — shunchaki shaxslar emas, ular inson va jamiyat hayotidagi fundamental tushunchalarning implitsit personifikatsiyasidir:

Kuntug'di (Adolat):

Qonun va tartibning o'zgarmasligi.

Oyto'ldi (Baxt/Davlat):

Moddiy va dunyoviy boylikning o'tkinchiligi.

O'gdulmish (Aql/Idrok):

Insoniy faoliyatning eng yuqori darajasi.

O'zgurmish (Oqibat): Hayotiy natija va ma'naviy kamolotning yakuniy bosqichi.

O'quvchiga ushbu qahramonlar o'rtasidagi dialoglar orqali muallifning "Aql davlatni boshqarishi kerak, ammo adolat aqldan ustun" degan implitsit fikrini topishni vazifa qilib qo'yish, tahlilning eng yuqori nuqtasidir.

Asardagi ko'plab baytlar yuzaki qaraganda oddiy maslahatdek tuyulishi mumkin, ammo ularning zahirida chuqur ijtimoiy-siyosiy falsafa yotadi. Masalan, "Qut" tushunchasining o'zgaruvchanligi haqidagi mulohazalar, aslida, hokimiyatning mas'uliyati haqidagi yashirin ishoradir.

Implitsit qatlamni o'quvchiga o'rgatishda quyidagi to'rt bosqichli modelni qo'llash taklif etiladi:

I. Perseptiv (Sezish) – O'quvchida matnning yashirin ma'nosiga nisbatan qiziqish uyg'otish. Matndagi "noma'lum" yoki "tushunarsiz" so'zlar/baytlarni belgilash.

II. Analitik (Tahlil) – Matndagi ramz va metaforalarni ochish. "Nega muallif aynan shu obrazni tanladi?" savoliga javob izlash.

III. Assotsiativ (Bog'lash) – Matnni zamonaviy tajriba bilan bog'lash. Asar g'oyasini bugungi ijtimoiy hodisalar bilan qiyoslash.

IV. Interpretatsion (Xulosa) – Mustaqil xulosa va "yangicha" o'qishni yaratish. Matn bo'yicha o'z shaxsiy falsafiy xulosasini bayon qilish.

Dars davomida "Qutadg'u bilig"dan parchalar tanlab olinadi va o'quvchilarga "Matn qatlami" xaritasi beriladi.

Topshiriq: "Agar O'gdulmish bugun vazir bo'lganda, qaysi muammoni birinchi bo'lib hal qilgan bo'lardi?"

Natija: Ushbu savol o'quvchini matnni shunchaki yodlashga emas, uni "jonlantirishga" (re-interpretation) majbur qiladi. Bu esa o'quvchining implitsit fikrlarni interpretatsiya qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Adabiy ta'limda implitsit qatlamni interpretatsiya qilish — bu o'quvchini passiv iste'molchidan faol tadqiqotchiga aylantirish demakdir. "Qutadg'u bilig" kabi buyuk asarlar shunchaki o'tmish merosi emas, balki kelajak avlodning intellektual salohiyatini shakllantiruvchi tirik manbadir. Implitsit fikrlarni anglash ko'nikmasi o'quvchida nafaqat adabiy didni, balki hayotiy vaziyatlarda ham chuqurroq, tanqidiyroq va kengroq fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. (Akademik nashrlar). – Toshkent: "Yulduzcha", 1990. (Yoki Q. Karimov tahriri ostidagi zamonaviy nashrlar).

2. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. (Tarjimonlar: H. Karomatov, K. Karimov). – Toshkent: "Fan", 1971.

3. Quronov S. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: "Akademnashr", 2018. (O'zbek adabiyotshunosligidagi eng fundamental nazariy qo'llanmalardan biri).

4. Gadamer H.-G. Istina i metod: Osnovy filosofskoy germeneytiki. – Moskva: "Progress", 1988. (Germeneytik doira va tushunish jarayoni bo'yicha klassik asar).
5. Riker P. Konflikt interpretatsiy. Ocherki o germeneytike. – Moskva: "Medium", 1995. (Matnni talqin qilishdagi nazariy yondashuvlar).
6. Vygotskiy L.S. Psixologiya iskusstva. – Moskva: "Iskusstvo", 1986. (Badiiy asarni qabul qilishning psixologik asoslari).
7. Baxtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva. – Moskva: "Iskusstvo", 1979. (Dialogik munosabat va matn tushunchasi).
8. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2010.
9. Yo'ldoshev M. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: "Fan", 2005.
10. Sharipova N. Adabiy ta'limda o'quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2018.
11. Mirzayev T. va boshqalar. O'zbek adabiyoti tarixi (XI asrdan XIX asrgacha). – Toshkent: "O'qituvchi", 1993.
12. Abdurahmonov V. Yusuf Xos Hojib va uning "Qutadg'u bilig" asari. – Toshkent: "Fan", 1972.
13. "QISSASI RABG'UZIY" ASARIDAGI "YUSUF QISSASI" VA QUR'ONI KARIM
KD Xalimovna